

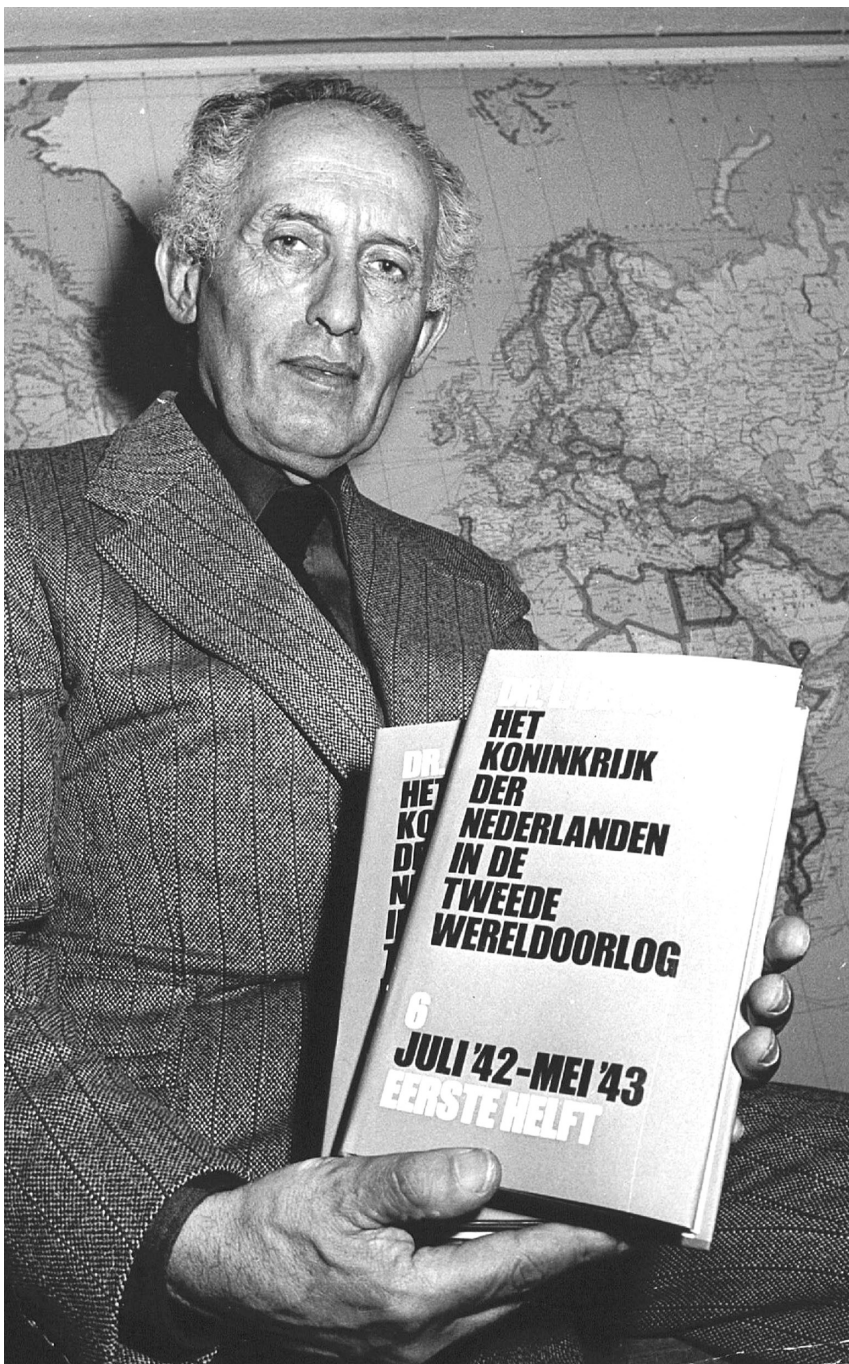
Loe de Jong, of de professionele strategieën van een publieke intellectueel in Koude Oorlogstijd¹

79

PIETER LAGROU

Loe de Jong or the Professional Strategies of a Public Intellectual in the Cold War Period
Boudewijn Smits' biography of Loe de Jong tells four stories – the life of the author of the 16,600 pages long standard history of the Netherlands during the Second World War, that of the son of an Amsterdam milkman who lost his entire family in the Holocaust but then went on to become a celebrated national symbol, one of the most prominent media figures in the post-war Netherlands, in the printed press, radio and television, and finally that of the director and personification of a most peculiar Dutch institution, the State Institute for War Documentation. Smits offers an insightful analysis of how these four lives intertwined in the person of Loe de Jong and thus portrays in an original way the making of a Cold War public intellectual.

Boudewijn Smits biografie van Loe de Jong vertelt vier levens: dat van de gevierde historicus, auteur van de 16.600 bladzijden tellende *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*; dat van de zoon van een Joodse melkboer in Amsterdam die zijn hele familie verloor in de Jodenvervolging, maar na 1945 een gevierd nationaal symbool werd; dat van een van de prominentste mediafiguren in naoorlogs Nederland, in de geschreven pers, radio en televisie en dat van de directeur en verpersoonlijking van een wel erg bijzondere instelling, het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. De manier waarop die vier levens zich in de persoon van De Jong verstrengelen wordt op boeiende manier ontleed en portretteert de unieke figuur van een publieke intellectueel in Koude Oorlogstijd.

Dr. L. de Jong presenteert het zesde deel van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag 15 april 1975.

ANP Photo.

Boudewijn Smits brengt in zo'n kleine duizend bladzijden een boek met vele verhalen. Centraal staat het verhaal van de auteur van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, een witte olifant in de geschiedenis van de boekdrukkunst in Nederland, maar zeker ook in de historiografie van de Tweede Wereldoorlog wereldwijd. Een tweede verhaal betreft het parcours van de zoon van een Joodse melkboer in Amsterdam die zijn hele familie verliest in de Jodenvervolging, maar overleeft als radiojournalist in Londen en na de oorlog een gevierd nationaal symbool wordt, *intimus* van het koningshuis en *insider* in de hoogste regionen van de Haagse politiek. Een derde verhaal schetst een fascinerend portret van één van de prominentste mediafiguren in Nederlands' twintigste eeuw: journalist van de geschreven pers die gedurende dertig jaar wekelijks een gezaghebbend commentator was van de buitenlandse politiek; de meest bekende radiostem uit de bezettingstijd en een waar televisie-icoon in de eerste decennia van het Nederlandse verzuilde omroepbestel. Nauw hiermee verbonden is een secundaire verhaallijn over de politieke evolutie van een Nederlandse sociaaldemocraat, levenslang lid van de Partij van de Arbeid, maar bovenal een verbeterd anticommunistische militant, onvoorwaardelijk pro-Israël en pro-Amerikaans, zelfs tijdens de Vietnamoorlog, een havik in defensiekwesties die vanaf de jaren 1960 steeds verder naar rechts opschoof, naarmate de Nederlandse maatschappij en zijn eigen partij steeds meer verlinksten. Een socialist die het trouwens vooral goed kon vinden met vooraanstaande katholieke politici. Een vierde verhaal is gebaseerd op een nauwkeurige enquête in het archief van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIO) die haarfijn analyseert hoe één man er in slaagde een instelling uit te bouwen met een volstrekt uniek statuut: zowel archiefbeheer als wetenschappelijk onderzoek, publieksgeschiedenis, administratieve enquêtes voor oorlogsslachtoffers en gemandateerd onderzoeksbureau voor de buitengerechtigde zuivering van publieke figuren.

Elk van deze vier verhalen is boeiend en Smits biedt nieuwe inzichten, dankzij een exhaustief bronnenonderzoek in archieffondsen die hij vaak als eerste op een dergelijk grondige manier aanboort. De innovatie gaat crescendo: Smits is onvergelijkbaar vollediger dan zijn voorgangers waar het om de auteur van *Het Koninkrijk* gaat, maar komt in dit eerste verhaal niet echt tot fundamenteel nieuwe inzichten. Het tweede verhaal van de zoon van de Amsterdams-Joodse melkboer schetst een ontroerend menselijk portret dat diepgang geeft aan zijn personage op een manier waar geen van zijn voorgangers in slaagde. Het derde verhaal van de opkomst en ondergang van een twintigste-eeuwse media-figuur is ongemeend boeiend en vernieuwend. Het vierde verhaal, een blik in de interne keuken van een wel erg bijzondere staatsinstelling is zonder meer baanbrekend. Wat een dorre institutionele kroniek had kunnen worden, muteert onder Smits' pen in een spannende intrige waarin list, branie,

1 Review van Boudewijn Smits, *Loe de Jong* 1914-2005. *Historicus met een missie*

(Amsterdam: Boom, 2014, 960 pp., ISBN 978 94 6105 467 8).

hoogmoed, bluff en chantage elkaar de hoofdrol betwisten. Hoe onwaarschijnlijk en buitensporig dit ook moge lijken, de vier verhalen in Smits' boek hebben hetzelfde hoofdpersonage: een zekere Loe de Jong.

Een witte olifant

Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog is een *opus magnum* geschreven door één enkele auteur en bevat 14 delen, 30 volumes, 16.600 bladzijden. Daarmee is Loe de Jong een wereldsensatie in de categorie veelschrijvers en laat andere pretendentes ter plaatse. Proust schreef in *A la recherche du temps perdu* slechts 3.359 pagina's bij elkaar.² Arnold Toynbee raakte met de 12 volumes en 7.000 bladzijden van *A Study of History* niet eens aan de helft, hoewel hij daarmee niets minder dan de gehele wereldgeschiedenis bevatte, eerder dan vijf jaar geschiedenis van een klein Europees landje.³ Denis Diderots *Oeuvres Complètes* moeten uiteindelijk 33 volumes beslaan, maar dat betreft dan wel zowel zijn romans en theaterstukken, als zijn politieke geschriften en filosofie.⁴ Het volledige *oeuvre* van De Jong – filmscenario's, vulgariserende werken, zij-studies, journalistiek werk – zou nog ettelijke volumes en duizenden bladzijden langer zijn dan *Het Koninkrijk*. Smits overtuigt zijn lezers alvast afdoende dat niet al De Jongs schrijfselen een herdruk verdienen. Naast ongeëvenaard veelschrijver, was De Jong ook veelverkoper. Er gingen niet minder dan 2.700.000 exemplaren van *Het Koninkrijk* over de toonbank, waarmee waarschijnlijk enkel Dick Bruna De Jong achter zich laat als Nederlandse *bestseller*. Waar Dick Bruna met *Nijntje* de wereldmarkt kon bereiken, sleet De Jong zijn bijna drie miljoen exemplaren echter bijna uitsluitend in Nederland. *Het Koninkrijk* is daarmee op dubbele wijze een Nederlands unicum. Er bestaat niet alleen nergens ter wereld een vergelijkbaar *geschiedwerk*, het werk leent zich ook volstrekt niet tot export. Dit is alvast een vraag die Smits zich niet stelt: hoe komt het dat alleen Nederland een dergelijke witte olifant baarde in de weeten van zijn oorlogsverwerking? Wat leert *Het Koninkrijk* ons, niet enkel over de *psyche* van zijn auteur, maar over de Nederlandse omgang met het oorlogsverleden?

Een onderzoeker die zich jarenlang in hoge dosis aan Loe de Jongs proza blootstelt, komt niet ongehavend uit zo'n ervaring. Smits is dan ook manifest besmet door De Jongs uitputtende wijdlompigheid. Dit is niet eens omdat hij al te uitvoerig citeert. De lezer is bij wijlen zelfs gefrustreerd niet meer te lezen te krijgen van die andere Loe de Jong: de Koude Oorlog journalist of de bijtende briefschrijver. Dit boek had de helft korter gekund en Smits werd waarschijnlijk slachtoffer van een al te lakse uitgever. Wie een

2 Marcel Proust (1871-1922), *A la Recherche du Temps Perdu* (8 delen; Parijs 1914-1927).

3 Arnold Toynbee (1889-1975), *A Study of History* (12 delen; Oxford 1934-1961).

4 Denis Diderot (1713-1784), *Oeuvres complètes*, Herbert Dieckmann e.a. (eds.) (Parijs 1975-2004). 25 van de geplande 33 volumes zijn reeds verschenen.

biografie van De Jong schrijft, heeft nu eenmaal, net als zijn studieobject, recht op meer bladzijden dan de gewone sterveling.

Een Hollands genre

Een vijftal hoofdstukken zijn gewijd aan het onthaal van *Het Koninkrijk* in de pers en door collegae historici. Een onderwerp waar al erg veel over werd geschreven, niet steeds even geïnspireerd, en waar Smits weinig zoden aan de dijk zet.⁵ Dat De Jong de hele oorlog en elk individu monstert aan de hand van een rudimentair moreel kompas, tussen goed en fout, en in een kwart eeuw redactieproces met mondjesmaat complexiteit introduceerde, is ondertussen sinds, welja, ruim meer dan een kwart eeuw, gemeengoed. Maar dit betreft slechts één van de facetten van die zo herkenbare De Jong-stijl. Smits kan grif vergeven worden ten prooi te zijn gevallen aan de besmetting. De Jong heeft niet enkel dertig boekdelen volgepend, hij heeft een Hollands genre uitgevonden en de toon gezet in een nieuw soort geschiedbedrijf waarin zijn *Koninkrijk* uitblinkt, in ieder geval van het rapport Menten tot het rapport Srebrenica, dit wil zeggen zowel binnen als buiten zijn hoogst eigen RIOD.⁶ Veel meer dan het zware morele oordeel is dit genre gekenmerkt door zijn onverstoortbaar positivisme. In De Jongs visie spreken de bronnen voor zich, zolang zij met expertise worden aaneengebreid en vooral in overvloed aanwezig zijn. *Wie es eigentlich gewesen*, niets meer en niets minder. En wanneer we het eens zijn hoe de vork nu echt in de steel zat, is de natie meteen ook in Waarheid verzoend. Onder De Jongs pen is de Waarheid over het algemeen eerder clement geweest met het *Koninkrijk*. Soms valt de historicus – De Jong, of Schöffner, of Blom – de onprettige plicht te beurt harde waarheden te boek te stellen, maar de algemene slotrekening is duidelijk positief. Hoe meer we het falen kunnen opsplitsen in kleine individuele verantwoordelijkheden, hoe beter het collectief het er van afbrengt. Het Hollandse genre van het door regering of parlement bestelde onderzoeksrapport komt steeds tot

5 Zie onder meer Hans Blom, *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de Bezettingstijd in Nederland* (Bergen 1983); Jan Bank en Peter Romijn (eds.), *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 14. Reacties* (Den Haag 1991); Madelon de Keizer (ed.), *Een dure verplichting en een kostelijk voorrecht. Dr. L. de Jong en zijn Geschiedwerk* (Den Haag 1995); Connie Kristel, *Geschiedschrijving als opdracht. Abel Herzberg, Jacques Presser en Loe de Jong over de Jodenvervolgving* (Amsterdam 1998).

6 Zie bijvoorbeeld Steven Derix en Jeroen van der Kris, 'Een polderprofessor, geen openbare aanklager', *NRC Handelsblad*, 8 april 2002 (http://vorige.nrc.nl/dossiers/srebrenica/nieuws_tm_2003/article1563375.ece/Een_polderprofessor,_geen_openbare_aanklager); Chris Lorenz, 'Het "Academisch Poldermodel" en de Westforschung in Nederland', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118:2 (2005) 252-270; Pieter Lagrou, 'Het Srebrenica-rapport en de geschiedenis van het heden', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 118:3 (2003) 325-336.

het besluit dat niet de Nederlandse natie, maar enkele falende individuen rekenschap moeten afleggen. Een driemanschap met goede bedoelingen en massale populariteit in 1940, maar toch wel een beetje fout. Een kwestie van enkele rotte appels in een bloeiende boomgaard. En waar de dingen ernstig misgaan, zoals bij oorlogsmisdaden in Nederlands Indië komt er maar beter helemaal géén rapport. In dezelfde traditie moffelde het nochtans 3.393 bladzijden tellende Srebrenica rapport de verwikkeling van *Dutchbat* soldaten in prostitutie en zwarte handel in een voetnoot weg en besteedde het ettelijke vergoelijkende bladzijden aan de op video opgenomen toast die *Dutchbat* commander Thom Karremans in juli 1995 uitbracht met de Servisch-Bosnische generaal Ratko Mladic, op hetzelfde ogenblik waarop hij de bevolking van de enclave aan Mladic overleverde. Zo zou er enkel water in Karremans' glas hebben gezeten, daar hij aan buikgriep leed. Daarin brengt Nederland het er systematisch stukken beter van af voor het tribunaal der geschiedenis dan, zeg maar, Duitsland. Of de Soviet Unie. En zelfs, voor velen, met de notoire uitzondering van De Jong, de Verenigde Staten.

De inherente goedaardigheid en rechtvaardigheid van het Nederlandse volk bieden nochtans slechts een deel van de verklaring voor de op continentale schaal verbazend consensuele manier waarop Nederland met zijn oorlogsverleden is omgegaan. In Nederland is de historische waarheid geen boksring, maar een onderhandelingstafel. Smits ontpopt zich in dit thema tot een specialist in staatsrecht en wijdt een goede honderd pagina's, verspreid over de duizend bladzijden van het hele boek, aan een subtiel pleidooi voor de onafhankelijkheid van De Jong, de geschiedschrijver des Vaderlands, de 'rijksbureauvooroorlogsdocumentatietelevisiekwezel'⁷ kan niet van Officiële of Staatsgeschiedschrijving beticht worden. De Jongs *Koninkrijk* was helemaal een éénmanstheater. Die ministeriële machtiging? Voor Smits gaat het gewoon om een list bedacht door De Jong om rugdekking voor zijn soevereine geschiedschrijving. Dat leescomité van een dertigtal politieke, administratieve en academische paranimfen? Volgens Smits niet meer dan een manier om de politieke verantwoordelijkheid voor De Jongs eigengereide proza over meer hoofden te verdelen. Soms wordt de bewijsvoering iets lastiger voor Smits. Die leescommissie leverde wel alles samen zo'n 100.000 kritische bemerkingen, waarvan 932 enkel voor deel 11c over Nederlands Indië. Voor zijn evaluatie van de rol van het driemanschap van de Nederlandse Unie ging De Jong na uitvoerig overleg met de drie betrokkenen, die geen lid waren van de leescommissie, over tot een zeventigtal aanpassingen. Een ambtenaar van de Nederlandse staat – één van zijn best betaalde ambtenaren trouwens – publiceerde in opdracht van de regering bij de Staatsuitgeverij een reeks boeken, vrijgegeven na een gouvernementeel *nihil obstat*, dat vaak

7 Boebie Brugsma in *De Gids* (april-mei 1965) 188-191, geciteerd in H. Beunders, 'Van "Dr. L. de Jong" tot "zeg maar Loe" de macht van de moderne

media', in: De Keizer (ed.), 'Een dure verplichting en een kostelijk voorrecht', 159, geciteerd in Smits, *Loe de Jong 1914-2005*, 366.

door het kernkabinet werd besproken en niet enkel door de voogdijminister. Die ambtenaar ging er van uit dat zijn hoogst persoonlijke uitdrukking van een hoogst eigen emotie moet kunnen genieten van gerechtelijke bijstand op staatskosten indien een privé persoon een klacht voor eerroof indiende. En na de ‘zaak Aantjes’, legde de regering zijn ambtenaar zowaar een spreekverbod op. Hoe zou de regering zoiets kunnen besluiten als zij haar ambtenaar niet als haar gevolmachtigde spreekbuis beschouwde? In de ‘zaak Aantjes’ had De Jong op eigen houtje een bliksem-enquête geïnitieerd naar het vermeende ss-lidmaatschap van de CDA-fractieleider, compleet met een publieke ontmaskering tijdens een geïmproviseerde en erg emotionele persconferentie. De Jongs conclusies bleken vervolgens op zijn minst overhaast, maar Aantjes’ carrière was gekraakt.

Smits’ pleidooi voor de volstrekte intellectuele en politieke onafhankelijkheid van De Jongs geschiedbedrijf heeft soms een zweem van scholastieke spitsvondigheid. Smits lijkt te vinden dat het predikaat officiële geschiedschrijving De Jong meteen in de categorie van de scribenten van Pyongyang zou onderbrengen. Het is nochtans onmiskienbaar dat het redactieproces van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, De Jongs eigengereidheid ten spijt, een volstrekt uitzonderlijke politieke omkadering genoot: niet deze van een totalitaire politiestaat, maar precies het soort consensuspolitiek van onderhandelde compromissen die men ook wel het Poldermodel noemt. Een sobere, zakelijke doch erg wijdloperige stijl, uitputtend bronnenonderzoek, consensuele en *commonsensical* oordelen, met de juiste dosering van goede en slechte punten waarbij de kandidaat *in fine cum laude* wordt ontvangen – De Jongs stijl is wel degelijk in meer dan één opzicht op Smits afgekleurd.

Meester-strateeg in de zelf-promotie

Wat Smits op overtuigende en scherpe manier beschrijft, is de onwaarschijnlijke eigengereidheid, de strategische superioriteit, de listigheid en pure branie van zijn hoofdpersonage. Ministers komen en gaan, maar Loe de Jong kan altijd zijn gangetje gaan. De Jong voerde een regeringsopdracht uit waarvan hij de bestelorder wel degelijk eerst in detail had uitgeschreven en hij moest bijna tien jaar lang schuiven en manœuvreren om zelf als auteur, eerder dan klusjesjongen voor een kransje hoogleraren, benoemd te worden. Als een onovertroffen pokerspeler houdt De Jong altijd de sterkste kaart achter de hand. Zijn legitimiteit is een nauwkeurige constructie, opgebouwd in een combinatie van strategisch inzicht en feilloze intuïtie. Niemand, zo lijkt het, heeft het knallen van de zweep in naoorlogs Nederland beter doorgrond dan De Jong. Hij komt terug uit Londen met de bekendheid van een radiostem en een onverdacht patriottisch pedigree. Maar dat statuut is tegelijk kwetsbaar, want kritische stemmen verwijten hem precies de bezetting niet te kunnen

begrijpen omdat hij die nu eenmaal niet beleefde. Hij maakt deel uit van die kleine groep Nederlandse Joden die de bezetting overleefden maar zijn hele familie verloor en beschikt daarmee over de legitimiteit om het meest pijnlijke hoofdstuk van de bezettingsgeschiedenis aan te kaarten. Tegelijkertijd wordt hij door sommigen als Jood van partijdigheid beschuldigd, door anderen precies van ontwijking daar hij in eigen persoon aan de vervolging en onderduik ontsnapte in een veilig Londens asiel. De Jong zoekt dus de academische erkenning, eerst van een doctortitel, later van een leerstoel als buitengewoon hoogleraar, ondanks de open vijandigheid van academische baronnen als Romein en het schraperige eigenbelang van een Posthumus.

Dat De Jong lid was van een politieke partij is eerder de norm dan de uitzondering voor iemand van zijn generatie en sociale positie. De Jong is echter een geboren politiek dier omdat hij begrijpt dat hij in het verzuilde Nederland van coalitieregeringen zijn persoonlijke ambitie enkel waar zou kunnen maken door zich precies niet als partij-man maar als compromisfiguur te profileren, niet de kandidaat van de Partij van de Arbeid (PvDA), maar de man met entrées in vele partijen en in ministeriële kabinetten van verschillende politieke kleur. De auteur van *Het Koninkrijk* had echter ook erg goed de rol van het koningshuis in een constitutionele monarchie begrepen. Koningin en kroonprins waren vriend ten huize van De Jong en ook de epische heldin van zijn oorlogsfeuilleton Wilhelmina schonk hem exclusief vertrouwen. *Intimus* zijn op paleis Soestdijk was het summum van sociale erkenning voor de zoon van de melkboer, maar het was natuurlijk ook een wapen van formaat in alle politieke confrontaties die De Jong in zijn lange carrière aanging.

De doorsnee lezer van Smits' biografie, zoals de auteur van deze recensie, houdt waarschijnlijk een licht minderwaardigheidscomplex over aan zijn lectuur. Had De Jong dan 48 uur in een gewone werkdag, eerder dan een tiental zoals de meesten onder ons, om naast die 16.600 bladzijden ook nog wekelijkse artikelen, filmscenario's, onderzoeksrapporten, lezingen, televisieprogramma's te maken, partijvergaderingen bij te wonen en zelfs een psychoanalyse te ondernemen? Smits zet de hyperactiviteit en multifunctionaliteit van De Jong goed op de kaart en zijn boek is een goudmijn voor wie een inzicht wil krijgen in de strategieën van professionele zelfpromotie in naoorlogs Nederland. Niemand heeft ooit de alchemie tussen media, politiek en academia beter doorgrond dan Loe de Jong en voor een historische sociologie van *opinion makers* – hoe kennis macht was in die heel bijzondere politieke economie van een verzuilde samenleving tijdens de Koude Oorlog – is dit een uitzonderlijke *case-study*. De analyses van de *homo academicus* van Pierre Bourdieu zijn echter aan Smits niet besteed, die er eerder voor kiest om De Jong te portretteren als een getormenteerde ziel. Veel van wat hij bijdraagt, schetst een gevoelig menselijk portret. De Jongs relatie met de verweesde zonen van zijn tweelingsbroer of ook zijn relatie met zijn tweede vrouw, een overlevende van Auschwitz, worden met tact en finesse

beschreven. Sommige subjectieve appreciaties zijn minder overtuigend. Smits herhaalde pogingen om een *update* te verzorgen van Van der Waals' psychoanalyse, of van wat De Jong daar in zijn *Herinneringen* over meedeelde, troffen deze lezer als misplaatste anachronismen, alsof de historicus vandaag, gewapend met superieure wetenschappelijke inzichten in de werking van de menselijke psyche, tot een beter begrip zou kunnen komen dan de 'achterhaalde' interpretaties van de psychoanalyse van de vroege jaren 1950.

Een mijlpaal in de Nederlandse mediageschiedenis

Waar De Jong werkelijk een volle lengte voorsprong had op al zijn medespelers, historici en politici, is waar hij beter en vroeger dan zijn tijdgenoten de macht had begrepen van de moderne media. De Jong was professioneel journalist lang voor hij professioneel historicus werd, eerst vanaf 1938 – De Jong was toen 24 – voor de weekbladen *Propria Cures* en *De Groene Amsterdammer*, vanaf mei 1940 als radiojournalist in Londen. Hij zou ook dertig jaar lang journalist voor de geschreven pers blijven, tot hij met zijn redactie bij *Vrij Nederland* in conflict kwam, of misschien eerder nog omdat hij begrepen had dat hij als televisiester de geschreven pers niet langer nodig had als spreekbuis. Want De Jong was inderdaad *present at birth* bij de uitbouw van het Nederlandse publieke omroepbestel. Met een perfect gevoel voor timing werd de reeks *De Bezetting* een mijlpaal in de Nederlandse mediageschiedenis. Het aantal televisietoestellen nam explosief toe tijdens de vier jaar lange reeks, en het kijkerspubliek was tot één enkele zender veroordeeld. Televisie als medium diende nog zijn eigen taal uit te vinden en De Jong kreeg zo nog een exclusieve tribune als onderwijzer des vaderlands in een encenering die inderdaad meer aan een klaslokaal doet denken dan aan het latere genre van de televisiedocumentaire, gebaseerd op de fictie dat historische filmbeelden voor zich spreken. In *De Bezetting* sprak De Jong, daarover kon geen twijfel bestaan.

Veronderstellen dat het Orakel van de Herengracht in zijn alwetendheid de publicatie van *Het Koninkrijk* zorgvuldig uitstelde tot hij met *De Bezetting* een onkwetsbare status van mediabekendheid had verworven, is De Jong meer *foresight* toedichten dan zelfs De Jong verdient en Smits trapt niet in deze narratieve val. 16.600 Bladzijden schrijven vergt nu eenmaal erg veel tijd, zelfs voor De Jong. De brutale driestheid waarmee De Jong zonder scrupules ministers chanteert door te dreigen met een persconferentie, beschrijft Smits zonder meedogen. De moderne media gaven De Jong vleugels, al waren het wassen vleugels. *Even the best poker player can overplay his hand*, zoals De Jongs persconferentie in de zaak Aantjes toont. Dat De Jong zijn vleugels brandt, is echter veel minder verbazend dan het feit dat zijn reputatie hier bijna ongeschonden uit komt. Een krasje en een deukje hooguit, maar De Jong minderde nauwelijks vaart. De affaire Aantjes is waarschijnlijk de beste illustratie hoe onaantastbaar Loe de Jong werkelijk was in naorlogs Nederland.

Cold Warrior

De vele levens van Loe de Jong verstrengden zich niet enkel tot een onstuitbare professionele strategie, zij beïnvloedden elkaar ook inhoudelijk. Smits toont op meesterlijke wijze de wisselwerking tussen De Jongs journalistieke en historische werk. In een oppervlakkige lectuur lijkt het erop dat de journalist soms de historicus en zelfs de overlevende te hulp roept om de woordenstrijd met de mokerslag van het historische argument te beslechten. Defensie-uitgaven, Vietnam, Israël: in elk van deze debatten komt de oorlogsherinnering, het gevaar van het totalitarisme en zelfs Auschwitz op de proppen bij buitenland-chroniqueur De Jong. Een gebrek aan voorbehoud om de Lessen der Geschiedenis ten tonele te voeren die men niet verwacht van een professioneel historicus. Ook hier toont De Jong weinig scrupules. Maar de permeabiliteit werkt op een dieper niveau wel degelijk in beide richtingen. De *Cold Warrior* De Jong doorspekt niet enkel zijn journalistieke relaas met historische verwijzingen: zijn historisch relaas is deels opgebouwd vanuit een Koude Oorlog mentaliteit. Een eendrachtig volk verknocht aan zijn democratische systeem weerstaat een vreemde bezetter en zijn totalitaire ideologie. Enkel volksvreemde elementen – NSB'ers in de jaren 1940, CP'ers in de jaren daarna – worden door fundamenteel on-nederlandse politieke ideeën tot verraad bekoord. Smits nodigt ons op die manier uit – zonder daar expliciet toe aan te zetten – *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* ook als een cultureel monument van de Koude Oorlogsgeschiedenis te lezen, een impliciete vorm van culturele mobilisatie. De herinnering van de Tweede Wereldoorlog mobiliseren in de context van de Koude Oorlog loopt als een rode draad door de totaliteit van De Jongs oeuvre heen: historisch, journalistiek, documentair en zelfs filmisch. Het trof deze recensent dat De Jongs compulsieve neiging tot het vellen van morele oordelen dus zeker niet ingegeven is door een tijdloos ethisch of religieus kader. Het is de historisch gedateerde obsessie van een man die in het conflict van de wereld die hem omringde de sporen terugvond van het voorbije conflict dat hem zijn hele familie had gekost. En die het dus niet laten kon de sporen van patriottische zwakte te traceren, in het heden zoals in het verleden.

In de schaduw van de Geschiedschrijver des Rijks

Men kan de geschiedenis van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie niet schrijven zonder de geschiedenis van Loe de Jong te schrijven, maar het omgekeerde is ook waar. Smits toont ten overvloede aan hoe De Jong van in het begin de touwtjes in handen had en zowel zijn mede- als zijn tegenstanders overtroefde. Maar het RIOD was een Kleine en Middelgrote Onderneming, en *Het Koninkrijk*, ondanks een autoritair en exclusief redactieproces, een collectieve productie. Het is jammer dat Smits in

zijn wijdlopend portret zo weinig aandacht schenkt aan De Jongs naaste medewerkers, bijvoorbeeld Ben Sijes, over wie De Jong zelf ooit verklaarde dat hij ‘ergens wel de plaats van mijn tweelingbroer (heeft, P.L.) ingenomen’⁸ of zijn mentor Pieter Geyl. Noch deze personages zelf, noch hun verhouding met De Jong komen echt uit de verf.

Smits beschrijft in detail de strategie van De Jong om van het RIOD een verlengstuk van zichzelf en zijn Hoofdwerk te maken, in het bijzonder de ononderbroken onderhandelingen rond het verschuiven van de opheffingsdatum van deze uitzonderlijke instelling, die in de ogen van de politieke verantwoordelijken, maar ook van De Jong zelf enkel tijdelijk kon zijn. De Jong verschijnt hier opnieuw als een fijn strateeg en financieel genie, maar ook als de Narcissus die vond dat de boel maar opgedoekt kon worden eens pagina 16.600 geschreven was. Smits staat niet echt stil bij het uitzonderingsstatuut dat via De Jong en via het RIOD de oorlogsgeschiedenis als dusdanig verwierf. Het lijkt hem maar wiedere – *operational necessity* zou generaal Kruls geschreven hebben in 1945 – dat het oorlogsarchief niet onder het Rijksarchief ressorteert, en loutere institutionele, zo niet persoonlijke jaloezie wanneer de Rijksarchivaris dit wil aankaarten. Maar wat is er dan wel zo bijzonder aan die oorlogsgeschiedenis dat de desbetreffende archieven niet op het Rijksarchief thuis horen, het desbetreffende onderzoek niet bij de universiteiten, de desbetreffende publicaties niet, zoals dat in een democratie hoort, op een chaotische, fragmentaire en tegensprekelijke manier door diverse auteurs bij diverse uitgeverijen? En waarom heeft Smits zo weinig aandacht voor al het andere dat dat RIOD deed en haar combinatie van functies enkel nog meer bevreemdend maakt (zoals administratief advies voor zuivering en voor oorlogsslachtoffers)? Een kijkje over de grenzen had hier waarschijnlijk voor perspectief kunnen zorgen, daar oorlogsgeschiedenis er ook een erg bijzonder statuut had tijdens de Koude Oorlog. ‘All war institutes are special, but some are more special than others’.

Het statuut van het RIOD in de institutionele en constitutionele architectuur van de Nederlandse staat was buitensporig uitzonderlijk en die buitensporigheid bevat de sleutel tot een beter begrip van de Nederlandse omgang met zijn oorlogsverleden. Het RIOD leek te genieten van een zekere extraterritorialiteit, daar de wetten des vaderlands op de instelling niet zonder meer van toepassing waren. Ondanks Smits’ 940 bladzijden is er dus nog ruimte te over voor studies over de Nederlandse *Sonderweg* in de omgang met zijn verleden, waarvan Loe de Jong zo’n uitzonderlijk acteur en zo’n uitzonderlijk symbool was.

Een boek met vier en veel meer verhalen dus en één zelfde protagonist. Smits’ boek toont de meerwaarde van de biografie als historisch genre door die vier verhalen in de figuur van Loe de Jong te doen dialogeren en daarmee connecties tot stand te brengen tussen domeinen die doorgaans door historici

afzonderlijk bestudeerd worden. Jolande Withuis' biografie van Pim Boellaard toonde op vergelijkbare wijze de onverwachte kruising van een geschiedenis van kampoverlevenden met een geschiedenis van de Nederlandse financiële aristocratie.⁹ De biografische piste legt verbanden bloot die op een collectief niveau veel moeilijker te ontwaren zijn. Smits toont op kritische wijze aan hoe de journalist, de televisie-man, de politicus en zelfs de vader en echtgenoot, onlosmakelijk verbonden zijn met de historicus. Zijn boek biedt dus een boeiend en soms verrassend perspectief op een bijzonder tijdsegment in de Nederlandse geschiedenis in de tweede helft van de twintigste eeuw. Hoe bekom je sociale erkenning, politieke invloed, professioneel succes, financiële welstand in een verzuilde samenleving in vooroorlogs-, oorlogs- en naoorlogstijd? Hoe pregnant was de Koude Oorlog in de manieren waarop die Nederlandse samenleving de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog cultureel vorm gaf? Het portret dat hij schetst leert ons ook op soms onvermoede wijze hoezeer het tijdperk van Loe de Jong en zijn *Koninkrijk* tot een inmiddels voltooid verleden tijd behoren.

Pieter Lagrou (1967) doceert hedendaagse geschiedenis aan de Université Libre de Bruxelles. Recente publicaties: Pieter Lagrou, 'De l'histoire du temps présent à l'histoire des autres: Comment une discipline critique devient complaisante, *Vingtième Siècle* 118 (Avril 2013) 101-119; Pieter Lagrou, 'Historical Trials': Getting the Past Right – or the Future?', in: Christian Delage en Peter Goodrich (eds.), *The Scene of the Mass Crime: History, Film and International Tribunals* (Londen 2013) 9-22 en Pieter Lagrou, 'Europe as a Place for Common Memories?: Some Thoughts on Victimhood, Identity and Emancipation from the Past', in: Muriel Blaive, Christian Gerbel en Thomas Lindenberger (eds.), *Clashes in European Memory: The Case of Communist Repression and the Holocaust* (European History and Public Spheres 2; Innsbruck 2010) 281-288. E-mail: plagrou@ulb.ac.be.

9 Jolande Withuis, 'Weest mannelijk, zijt sterk'. Pim Boellaard (1903-2001). *Het leven van een verzetsheld* (Amsterdam 2008).